

ДӘРИС МАТЕРИАЛЫ

Вебинар тақырыбы: «Қазақстандағы өнімді бағыттағы жылқылары, және оның ерекшеліктері»

Бағыты: Жылқы шаруашылығы.

Өткізу орны: «ҚазМШЖЖӨҒЗИ», Алматы қ., Жандосов к-сі, 51

Өткізу күні: 22 тамыз 2024 жыл, 10.00 сағ.

Эксперт: Нурмаханбетов Даурен Мустафаевич, а. ш. ғ. кандидаты

Мақсат - Асылдандыру жұмыстарын дұрыс жолға қою арқылы жылқылардың тұқымдық және өнімділік сапасын жақсарту.

Тапсырмалар:

1. Шаруа қожалықтарындағы жылқыларды бағалау үшін чиптері немесе таңбасы, дәліз-өткел, таразы болуы керек

2. Бағаланған жылқыларды сұрыптай отырып, оларға жұптау жұмыстары тағайындалуын қадағалау

3. Шаруашылықтардағы бағаланған аналық басқа тұқымдылығы мен өнімділігі жоғары аталық ізден тараған айғырларды қолдану

4. Гендік қорды сақтай отырып, мал басын көбейту

Фермерлер үшін практикалық құндылық:

Жылқы малынан өндірілетін өнім сапасына ерекше мән беру

Фермерлер үшін ұсыныстар

1. Шаруашылықтардағы жылқыларға зоотехникалық есеп жүргізуді дұрыс жолға қою

2. Ғалымдармен бірлесе отырып асылдандыру жұмыстарын жүргізу

3. Нұсқаулықтағы ережелерге сәйкес бонитировканы жүргізу және бағалау

4. Бағаланған нәтиже бойынша сұрыптау мен жұптау жұмыстарын атқару

5. Құнды тұқымдық аталықты ұтымды пайдалана білу және тұқыммен жұмыс жүргізу жоспарын жасау

6. Шаруашылықтағы жылқының тұқымдық құрылымына ерекше көңіл бөлу

7. Тұқымдық аталықтарды ұрпағының сапасы бойынша бағалау

8. Тұқымдылығы мен өнімділігі жоғары жылқылардан типтер мен аталық іздерді қалыптастыру

Өнімді бағыттағы отандық жылқылар

Қазақстандағы өсірілетін өнімді бағыттағы жылқылар тұқымдары: Көшім, Мұғалжар, жабы типі және 2023 жылдың декабрь айында тұқым ретінде танылған Адай жылқысы. Аталған тұқымды жылқылардың бір-бірінен дене бітімдерімен, салмағының әр түрлілігімен, еттілігімен, ет шығымымен, қабырғаларындағы қазылығымен ерекшеленеді. Осы аталған тұқымдардан өнім өндіру үшін тұқымдар құрылымында ең көп үлесті – республикадағы жалпы санның 40%-ын жабы типті қазақ жылқылары құрайды. Жабы жылқысына сипаттама берсек, басы дәу, жал құйрығы қалың, денесі шымыр, тұрқы ұзын, қарны жуан, мойны мен аяқтары қысқа, тез ет алғыш, арымайтын, ыстық, суыққа, аштыққа төзімді жылқы. Жабы жылқысы жайылымда жақсы семіреді. Жайылымда семірілген жабы жылқыларын сойған кезде ет шығымы 53-57%, кейде 60 %-ды ет пен май құрайды. Оларды сойғанда бір ет бір май болып келеді. Тек бір жайылымда 2,5 жасында олар 360-380 кг тірілей салмаққа жетеді, бұл олардың ет үшін жоғары рентабельділігін қамтамасыз етеді. Ал биелерінен тәулігіне 18-20 литрге дейін сүт алуға болады. Жыл бойы тебіндік жайылымға бейімделген мал. Жабы типті қазақ жылқысы етті бағыттағы Қаба типі, Мұғалжар, Көшім, Қостанай тұқымдарын шығаруға бастапқы материал ретінде қызмет етті. Бүгінгі күнге дейін жабы типті жылқылардан 1 Селеті зауыттық типі 3 аталық іздермен Браслет, Задорный, Памир Павлодар облысында және 1 Зымыран 101-76 зауыттық аталық ізі Жаңаарқа ауданы Қарағанды облысында қалыптастырылды.

Селеті зауыттық типті айғырларының орташа тірілей салмақтары 471кг, ал биелерінікі-447кг. Браслет аталық ізді айғырларының 5,5 жастағы орташа дене бітімдер мен тірілей салмақтары:145-151-184-19,5-470кг; ал биелерінікі-143-149-182-18,5-450кг. Задорный аталық ізді айғырларының 5,5 жастағы орташа дене бітімдер мен тірілей салмақтары:145-151-187-19,5-480кг; ал биелерінікі-143-150-184-18,5-460кг. Памир аталық ізді айғырларының 5,5 жастағы орташа дене бітімдер мен тірілей салмақтары:144-150-181-19,0-460кг; ал биелерінікі-142-148-178-18,5-435кг.

Браслет 13-74 аталық ізі. Аталық іздің арғы атасы Браслет 13-74 жирен айғыры 1974 жылы туған, Павлодар облысы Ертіс ауданы Селеті совхозында өсірілген. Ол 1969 жылы Ақтөбе облысындағы Мұғалжар жылқы зауытынан әкелінген Бампер 175-68 (Барқыт 115-57-жирен. 98-63) айғырынан тараған, ал шешесі 44-70 қазақы бие. Браслет 13-74 аталық ізінен тараған жалғастырушы 3 баласы,8 немересі,7 шөбересі, 7 шөпшегі бар.

Браслет аталық ізді жылқыларына сипаттама берсек: басы үлкен, мойны қысқа бұлшық етті, арқасы түзу, жалпақ жаялы, ұзын және жұмыр денелі, аяқтары сүйекті, тұяқтары күшті және төзімді болып келеді. Барлық Браслет 13-74 аталық ізді жылқылары жыл бойы тебіндік жайылымға бағу жағдайларына жақсы бейімделген. Олардың қоңдылығы жылдың барлық мезгілінде жоғары. Айғырлары жоғары күш қуаттылығымен ерекшеленіп, олардан биелердің буаздығы 90–95% құрайды. Браслет аталық ізді айғырларының 5,5 жастағы орташа дене бітімдер мен тірілей салмақтары:145-151-184-19,5-470кг; ал биелерінікі-143-149-182-18,5-450кг.

Задорный 51-76 аталық ізі. Аталық іздің арғы тегі Задорный 51, 1976 жылы туған күрең айғыр, дене бітімі мен алынған ұрпағының сапасымен ерекшеленеді, Селеті шаруа қожалығында кеңінен қолданылған, әкесі Залив 101-66 айғыры (Зубр 46-59 - күрең 72-60), 2 жасар кезінде Ақтөбе облысының Мұғалжар жылқы зауытынан сатып алынған. Залив айғыры 4 жасынан бастап Селеті шаруа қожалығындағы қазақы биелерге пайдаланылды. Задорныйдың анасы 24-69, 1969 жылы туған түсі қызыл-жирен қазақы бие, оның бойы аласа 138 см, бірақ дене бітімі үлкен, кеуде орамы 181 см. Задорный анасының бойындағы үлкен дене бітімі мен тұрқының ұзындығы қасиеттілігін мұра етті. Оның өлшемдері 144-151-181-19,5 см, тірілей салмағы 450 кг. Задорный аталық ізді жылқылары жалпы үйлесімді конституциямен, тұрқының ұзындығымен, мойныны қысқа бұлшық еттілігімен, денесінің шымырлығы және жұмырлығымен сипатталады.

Задорный зауыттық аталық ізі Забой 123-88 немересі арқылы, 5 шөбересі, 5 шөпшегі және 7 неменесімен дамып келеді. Аталық із Зигзаг 167-95, Зачет 49–95, Завиток 125–97, Запуск 81–97 және Залп 13–98 шөбере айғырлары арқылы алынған ұрпақтарымен өсіріліп көбеюде.

Памир 127-78 аталық ізі. Аталық іздің арғы атасы 1978 жылы туған Памир 127-78 айғыры, ол 1,5 жасында Ақтөбе облысындағы Мұғалжар жылқы зауытынан алған Прибой 73-67 (Предмет 102-60 - 148-62 торы) айғыры мен 68-72 қазақы биеден тараған. Памир орта бойлы айғыр, оның дене өлшемдері: шоқтығының биіктігі 144 см, денесінің қиғаш ұзындығы 149 см, кеуде орамы 178 см, жіліншік орамы 19 см және тірілей салмағы 442 кг. Памир аталық ізі сүтті бағыттағы жылқылар, олардың бойлары орташа, сүт бөлу тамырлары жақсы дамыған, сүттілігі жоғары, желіні тостаған, үрпі конус тәріздес болып келеді.

Памир 127–78 зауыттық аталық ізі Парад 39–87, Паркет 53–88 балаларынан тараған 4 немере, 6 шөбере, 9 шөпшек арқылы дамуда. Аталық іздің 6 тармағы бар - Поток 103-02, Планер 57-01, Пломбир 23-02, Полжот 45-00, Трейлер 43-03 және Покров 65-03 айғырлары арқылы алынған ұрпақтарымен өсіріліп көбеюде.

Кестеде Памир аталық ізді айғырлардың орташа шоқтығының биіктігі (144,7 см), денесінің қиғаш ұзындығы (150,1 см) және кеуде орамы (181,6 см). Олар қазақтың жабы жылқылары стандартынан шоқтығының биіктігі бойынша 1,7 см-ге, денесінің қиғаш ұзындығы бойынша 2,1 см-ге, кеуде орамы бойынша 4,6 см-ге, жіліншік орамы бойынша 0,3 см-ге және тірілей салмағы бойынша 32,4 кг-ға артық. Памир аталық ізінің биелері сәйкесінше 1,3, 1,1; 2,7; 0,4 см және 22,6 кг. Бұл қатардағы аналықтар сүтті малдар, олардың

орташа тәуліктік сүті 16,20 кг, 105 күндік сауын маусымындағы сүті 1701,0 кг болды. Олар қазақтың жабы типті жылқыларының стандартында көрсетілген сүт өнімділігінен 1,7 және 178,5 кг-ға асып түседі және жергілікті тұқымды жылқыларды бағалау жөніндегі нұсқаулықтың элиталық класының талаптарына сәйкес келеді.

Көшім тұқымды жылқысы. 1976 жылы Орал мен Ақтөбе облыстарының шаруашылықтарындағы жергілікті қазақы биелерді желісті, таза қанды мініс және дон тұқымды айғырларымен күрделі зауыттық будандастыру арқылы етті-сүтті бағыттағы көшім тұқымы шығарылды. Көшім тұқымды жылқысы негізгі, етті, мінгі деп үш типке бөлінеді.

Негізгі тип. Негізгі типті жылқылар жыл бойы жайылымдықта күтіп бағуға бейімділіктігімен, зауыттық тұқымдарды жақсартатын жылқыларға тән аса бағалы белгілермен, ірі өсуімен ерекшеленеді. Негізгі типтегі жылқылар ет пен сүт өнімділігі жақсы және мініске жарамды жануарлар ретінде сипатталады.

Массивті (етті) тип. Тығыз түріне ең кең денелі жануарлар жатады, олардың ет формалары жақсы анықталған, жылқылардың денесі кеңірек, созылған. Тығыз типтегі жылқылардың өсуі кезінде денесі ұзын, кеудесі терең және өте жоғары тірілей салмағы бар. Олар өте тығыз, өрескел конституцияға ие, ет формалары айқын, табын жағдайларына және дала мен шөлейт жерлердің күрт континенталды климатына жақсы бейімделген.

Міністі тип. Бұл типтегі жылқылар негізгі және массивті жануарларға қарағанда физикалық жағынан біршама жеңіл, ені мен ұзындығы аз дамыған. Олар бойынан таза қанды міністі және дон жылқысы белгілерін айқынырақ көрсетеді, табындық жағдайда өсіруге алдыңғы екеуіне қарағанда төмен. Міністі жылқыларға, жаппай ат спорты үшін, ұлттық ат ойындары үшін және мал жаю бағуға арналған жылқылар. Айғырлардың орташа тірілей салмағы 598 және одан да көп кг, биелер 510 және одан да көп кг құрайды. 2,5 жастағы жас жануарлардың айғырлары бойынша тірі салмағы 460 кг, бие бойынша 430 кг. Көшім тұқымынан 5 зауыттық аталық ізі құрылды: Крепыш, Гром, Ласковый, Хитрец, Байкал олар өнімділік көрсеткіштері жағынан бір-бірінен ерекшеленеді.

Байкал аталық ізі. Патент иесі "Қазақ мал шаруашылығы және жемшөп өндірісі ғылыми-зерттеу институты" ЖШС болып табылады (патент № 323). Қазақстан Республикасының мемлекеттік тізілімінде (Жануарлар тұқымы) тіркелген 24.06.2013. «Көшім», «Сәбит» шаруа қожалықтарында аталық ізді малдар кең тараған. Айғырларының орташа тірілей салмағы 600 кг, биелерінікі 498 кг. Жаңа аталық ізді айғырлар мен биелердің стандарттық талаптарына тірілей салмақтарының ең төменгі көрсеткіштері мен өлшемдері негізге алынды. Сонымен, генеалогиялық топтағы айғырларға мынадай ең төменгі талаптар қойылады: шоқтығының биіктігі -157 см, денесінің қиғаш ұзындығы -160 см, кеуде орамы - 194 см, жіліншік орамы 22 см, тірілей салмақтары -580 кг; биелерінікі сәйкесінше – 155-158-185-19 см және 490 кг.

Көшім тұқымының жаңғалы зауыттық типі. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тізілімінде (Жануарлар тұқымы) тіркелген 18.01.2016. Көшім жылқы тұқымынан жаңа жоғары өнімді Жаңғалы зауыттық типін шығару бойынша, Орал облысындағы «Көшім» ЖШС және «Серғазиев, «Сәбит» асыл тұқымды шаруа қожалықтарындағы қалыптастырылған Ласковый, Хитрец, Байкал зауыттық аталық іздерін негізге ала отырып 2016 жылы Жаңғалы зауыттық типі сынақтан өтіп қалыптастырылды. Жаңғалы зауыттық типі, таза асыл тұқымды көшім жылқыларын өсіру әдісімен құрылды. Бұл жағдайда ата-аналық жұптардың фенотипі мен генотипін ескере отырып, сұрыптау және жұптау жұмыстарына ерекше назар аударылды.

Жаңғалы зауыттық типті ересек биелерінің шоқтығының биіктігі - 154,6-155,6 см, денесінің қиғаш ұзындығы - 156,5-157,7 см, кеуде орамы - 184,6-189,7 см және тірілей салмағы 498,6-511,5 кг. Айғырларының тірілей салмағы 590,2-616,4 кг.

Жетекші шаруашылықтар. Республикада Көшім тұқымын өсіру бойынша негізгі репродукторлар Ақтөбе облысының «Көктас», «Мұғалжар-99», «Жан-Қанат-С», «ТС-АГРО», «Ақтөбе ШОС» және «Көшім», Орал облысынан «Серғазиев» шаруа қожалықтары болды.

Мұғалжар тұқымды жылқысы. 1998 жылы жабы типті қазақ жылқысын таза тұқымды мал өсіру әдісімен іріктеп жетілдіру нәтижесінде етті-сүтті бағытындағы мұғалжар жылқы тұқымы шығарылды. Асылдандыру жұмыстары Мұғалжар, Құланды жылқы зауыттары мен Бетпақдала тәжірибелік станциясының фермасында жүргізілді. Көптеген жылдар бойы жүргізілген ғылыми жұмыстардың нәтижесінде Мұғалжар тұқымынан (Ембі және Құланды) екі ішкі типі және (Сарыарқа және Қайыңды) екі зауыттық типті жылқыларының массивтері құрылды. Мұғалжар жылқы зауытының қазіргі кездегі айғырлары мен биелері, ата-тегіне қарағанда, жоғары көлемді еттілігімен және тірілей салмақтылығымен ерекшеленеді, айғырларының тірілей салмақтары -545кг, биелері-495кг. Мұндай нәтижелерге тұқым ішіндегі селекциялық ұтымды әдістерінің арқасында Беркут (1929), Заур (1929) және Писатель (1928) аталық іздерінен тараған жалғастырушылардың бойындағы шаруашылыққа пайдалы белгілерін сақтап және күшейту арқылы қол жеткізілді. Қазіргі кезде айғырларының тірілей салмағы – 580-600 кг-ға дейін, биелерінікі-540-560 кг. Мұғалжар тұқымы өзінің ірі денелігімен, жыл бойы тебіндік жайылымға бейімделгіштігімен, еттілігімен, сүттілігімен және құлындау көрсеткіштігінің жоғарылығымен ерекшеленеді. Сойыс шығымы-60%, қазы майының қалыңдығы-50мм, биелерінің сүттілігі-1900 кг-ды құрайды. Құлындарының 6-7 айдағы салмақтары 200-220 кг. Қазіргі уақытта бұл Қазақстандағы ең көп тараған тұқым.

Қарағанды облысы Шет ауданындағы Шолақ-Еспе жылқы зауытында 2009 жылы Мұғалжар тұқымы ішінен қожамберді ішкі типі шығарылды. 2010 жылы мұғалжар тұқымды құланды ішкі типінен екі зауыттық Арал және Құланды аталық іздері шығарылды.

Мұғалжар тұқымы ішіндегі Құланды ішкі типі. Құланды ішкі типінің генеалогиялық құрылымы бұрын апробацияланған Паток и Залив аталық іздері және Арал мен Құланды жаңа аталық іздерін шығару арқылы ұсынылған. Бұл типтегі жылқылар ет өнімділігінің жоғарылығымен және Арал өңірінің қатал климаттық жағдайында төзімділігімен ерекшеленеді. Құланды ішкі типті биелерінің Эмбі және Қайыңды зауыттық типті биелер арасындағы айтарлықтай айырмашылықтары- бойның биіктігі, денесінің ұзындығы, кеуде орамының үлкендігі, сүйегінің ірілігі, тірілей салмағының жоғарылығымен, ет формаларының жақсы дамуымен ерекшеленеді. Өндіруші айғырлардың орташа тірілей салмағы 495 кг, биелерінікі- 465 кг. Ал 2,5 жас аралығындағы еркек жас малдардың тірілей салмағы 380 кг, байталдарынікі- 360 кг-ды құрайды.

Арал 4-94 аталық ізі. Арал 4-94 аталық ізінің орташа дене өлшемдері мен тірілей салмағы- 147-154-185-20,5- 495 кг болды. Биелерінің орташа тірілей салмағы 438 кг, айғырлары 486 кг құрайды. 6 айлық еркек және ұрғашы жабағылардың тірілей салмағы сәйкесінше 175 және 170 кг ; 12 айлық тайлардікі - 230 және 220 кг; 18 айлық 1,5 жасар еркек тайлар мен ұрғашы тайлардікі- 280 және 260 кг; 30 айлық құландар мен құнажын байталдардікі- 365 және 340 кг. Биелердің сауын маусымының аяқталған кезіндегі сүт өнімділігі 1500-1600 кг сүтке тең, сүтінің майлылығы 1,0-1,2% құрайды. 6 айлық еркек жабағылардың сойылғандағы етінің салмағы 96 кг, 18 айында - 153 кг, 30 айында -198 кг. Арал 4-94 аталық ізді жылқыларының негізгі түр түстері торы және жирен болып келеді. Құлындау көрсеткіштері 85-87% құрайды, 93% дейін сақталады. Аталық ізден тараған жылқылар денесінің ұзындығымен, көлемді кеудесімен, жоғары тірілей салмақтылығымен және Арал өңірінің жергілікті қатал табиғи жағдайларында төзімділігімен ерекшеленеді. Бұл аталық ізді жылқылардың тұяқтары мықты болып келеді, қиыршық тасты және тасты жайылымдарда еркін қозғалуға, қыста қарды теуіп жайылуға жақсы бейімделген.

Құланды 77-95 зауыттық аталық ізі. Құланды 77-95 аталық ізі 1995 жылы туған құла айғыр, құланды жылқы зауытында жыл бойы тебіндік жайылымда күтіп-бағу жағдайында өсірілген, әйгілі Залив136-65 айғырының тікелей шөбересі болып табылатын Құлагер 8-85 құла айғырынан туған. Құланды 77-95 зауыттық аталық ізі шөлді аймақ үшін өте жоғары сойыс шығымы өнімділігімен және тебіндік жайылымға бейімделуімен ерекшеленеді. Дала жылқыларына тән сыртқы пішіні осы аталық іздің өкілдеріне шөлді аймақта жақсы бейімделуге және тіршілік ету ортасының климаттық жағдайларына оңай төзуге мүмкіндік береді. Олардың бас сүйегіндегі жақ бөлігі жақсы дамыған, басы ауыр және өрескел болып

келеді. Мойны орташа ұзындықта, кеудесі кең, шоқтығының биіктігі орташа, арқасы түзу. Құлан 77-95 аталық ізді айғырларының орташа дене өлшемдері: 145,7-152-180 -20,3 см және тірілей салмағы 479,4 кг. Құлан 77-95 аталық ізді биелерінікі 141,9-147,2-177,1-20,6 см, 431,2 кг. Шығарылған Құлан 77-95 аталық ізінің негізгі түр түсінің ерекшелігі- құла, жирен, ашық жирен сирек кездеседі. Биелердің құлындау көрсеткіші 87-90% құрайды, 95% дейін сақталады. Аталық ізден тараған еркек және ұрғашы жабағыларының 6 айлығындағы тірілей салмағы – 169 және 159 кг; 12 айлығында – 225 және 217 кг; 18 айлығында – 270 және 254 кг; 30 айлығында 354 және 335 кг екені анықталды. Құлан 77-95 аталық ізді биелерден сауын маусымы аяқталар кезіндегі өндірілген сүт өнімі 1400-1550 кг-ды және сүттің майлылығы 1,0 - 1,2% құрайды. 6 айлық еркек жабағылардың сойғандағы ұшасының салмағы -88,4 кг, 18 айлығында -147,1 кг, 30 айлығында -187,9 кг құрайды. Негізгі репродукторлар мұғалжар тұқымындағы құланды ішкі типті жылқылары Қызылорда облысы Арал ауданы Сексеуіл ауылдық округіндегі "Құланды жылқы зауыты" ЖШС-де бағылып өсірілуде.

Қожамберді ішкі типі. 2008 жылдың желтоқсан айында сарыарқа зауыттық типінің өнімділігін жоғарлатып, мал басын көбейте келе қожамберді ішкі типі 2009 жылы апробациядан өтіп бекітілді. Қожамберді ішкі типі Қарағанды облысы Шет ауданы «Шолақ-Еспе» шаруа қожалығында өсіріледі. Мұғалжар жылқысының бұл типті жануарлары жоғары ет өнімділігімен ерекшеленеді және Қазақстанның орталық аймағында жыл бойы тебіндік жайылымда күтіп-бағылып, табиғаттың қатал жағдайларына жақсы бейімделген. Мұғалжар тұқымы ішіндегі қожамберді типті жылқыларын шектеулі текті қорға жатқызуға болады, себебі бұл өңірге соңғы 40 жылдан астам уақытта, басқа да тұқым зауыттарынан бірде-бір бас жылқы әкелінбеген. Тұқым ішінде қожамберді ішкі типі негізінен, **Маупас** және **Мескер** аталық іздерінің жалғастырушысы болып, олардан жаңадан **Мейман**, **Мерген**, және **Сарыайғыр** аталық іздері қалыптасқан.

Қожамберді ішкі типті жылқылардың генетикалық бекітілген белгісі жоғары ет өнімділігі болып табылады (ұшаның салмағы 255 кг және сойыс шығымы 58,1%). Бұл Қожамберді ішкі типін, жалпы Мұғалжар тұқымын да одан әрі жетілдіру үшін үлкен құндылық болып табылады. Қазіргі уақытта осы типтегі жылқылар саны 2000 бас, оның ішінде 700 басы бие. Биелердің орташа тірілей салмағы 450 кг, ал айғырлары 503 кг, айғырлардың тірілей салмағы бойынша генетикалық ауытқуы 580 кг, ал биелері 540 кг. 2,5 жастағы еркек малдардың тірілей салмағы 400 кг, ұрғашылары 390 кг құрайды. Бұл типтегі жануарлар орталық және Солтүстік Қазақстанның жылқы өсіру аймақтарында, барлық көрсеткіштері бойынша үздік болып табылады. Мұндай типті жылқылар арқасының кең біртектілігімен, мойнына жинаған майлылығымен және дөңгелек пішінді жаялығымен сипатталып, сойыс шығымы 56-58%.

Мұғалжар жылқы тұқымының Қожамберді ішкі типіндегі Мейман 107-78 зауыттық аталық ізі. Мейман 107-78 зауыттық аталық ізі құрамында 49 бас бие мен 10 бас айғырмен апробациялауға ұсынылған. Дене бітімдері мен тірілей салмағы-148,0-162,0-185,0-21,0-500,0кг. Мейман аталық ізі Әкесі жағынан Мескер 98-62 аталық ізінен, ал анасы жағынан Маупас 9-55 аталық ізінен тараған. Мұғалжар тұқымнан бұрынырақ шығарылған бұл екі аталық іздер жаңа генеалогиялық Мейман 107-78 аталық ізін шығаруға негізін қалаушы болып табылды. Мейман аталық ізінің шежіресі бойынша Майбас 147-97 тараған оның балалары мен немерелері арқылы көптеген жалғастырушылары бар. Айғырларының орташа тірілей салмағы 540 кг (520-580 кг), биелері 500 кг (470-510 кг).

2015 жылы Мұғалжар жылқы тұқымының Қожамберді ішкі типінен Мерген 67-75 және Сарыайғыр 11-90 зауыттық аталық іздері шығарылды. (патенттер № 593,594).

Мергена 67-75 аталық ізі. Бұл айғыр атақты бұрынғы Мескер 98-62 аталық ізінің ұрпағы. Мергеннің анасынан мұра еткені бөшке тәріздес дене бітімі, ұзартылған және ауқымды дене орамы. Оның өлшемдері 144-162-194-20,5 см, тірілей салмағы 555 кг болды. Мерген айғырының дене өлшемдері 144-162-194-20,5 см, тірілей салмағы 555 кг. Мерген 67-75 аталық ізді жылқылары ұзартылған денесімен, тік мойынды бұлшық еттілігімен, тығыз Конституциялы үйлесімділігімен сипатталады. Қазіргі кезде бұл аталық іздің ұрпақтары

Солтүстік Қазақстанда «Каратомар» ЖШС-де Бұйражал 5-05, Габа-83-07, Палуанторы-119-06, Таймас -9-05 и Баурсақ 13-09 айғырлары, Ақмола облысында 83-10, 145-10, 1-10, 7-07 айғырлары, Жамбыл облысы «Медет» шаруа қожалығында Мергенторы 51-09, Торсық 89-09 айғырлары және Қарағанды облысының көптеген шаруа қожалықтарында кеңінен пайдаланылуда.

Негізгі дене өлшемдері және салмағын өлшеп Мұғалжар тұқымының бекітілген стандартымен салыстыру арқылы, Мерген 67-75 аталық ізді жылқыларының тірілей салмағы мен дене бітімінің параметрлері анықталды.

Сары айғыр 11-90 аталық ізі. Сарыайғыр 11-90 аталық ізі дене бітімі мен ұрпақтарының сапасына қарай жақсы бағаланып, Шолақ-Еспе жылқы зауытында кеңінен қолданылуда. Бұл аталық із әкесі жағынан Маупас 9-55 айғырынан тараған, осы Маупас айғыры сияқты мінез құлқы жуас болғандықтан көбінесе сүтті бағыттағы биелерге пайдаланылады.

Сары айғыр айғырының өлшемдері 145-162-196-20,5 см, тірілей салмағы 540 кг. Сары айғыр 11-90 аталық ізді жылқыларының денесі ұзындау, түсі жирен және күрең, мойны ұзын жуан, конституциясы мығым болып келеді. Сарыайғыр 11-90 аталық ізінің 3 баласы, 10 немересі, 20-дан астам шөберелері бар.

Қазіргі кезде бұл аталық іздің ұрпақтары Солтүстік Қазақстан облысы Тайыншы ауданындағы «Каратомар» ЖШС-де Ғажайып -57-06 айғыры пайдаланылуда, бұл айғырдың 6 жасындағы тірілей салмағы 614 кг және кеуде орамы 206 см. Ақмола және Қарағанды облыстарындағы көптеген жылқы шаруашылықтарының үйірлерінде, осы аталық ізден тараған 123-07, 151-05, 1-08, 107-07, 57-10 айғырлары өсіріліп бағылуда.

Адай тұқымды жылқы. Таза тұқымды адай жылқысының тұрқы ұзындау, мойны қысқа, кеудесі шеңберлі, омыраулы, шомбал, арқасы түзу, сауыры салыңқы, қысқа майда жалды, көзі үлкен, етсіз келген басы жеңіл, маңдайы тегіс, танаулары кең, еріндері етті, тығыз, қозғалмалы үлбіреген қысқа құлақты, жуан жіліншікті, құйма тұяқты болып келеді. Адай жылқысы Маңғыстау өңірінің құрғақ, ыстық, қатал климатына бейімделгіштігімен және төзімділігімен ерекшеленеді. Көптеген адай жылқысының көк түсті болуы араб жылқыларға ұқсастығын, жүргектігі жағынан қарабайыр мен қазанатқа ұқсастығы және түркімен жылқысы-ақалтекенің белгілері бар екенін көрсетеді.

Мал шаруашылығы және мал азығы өндірісі ғылыми-зерттеу институтының академигі И.Н.Нечаев бастаған ғалымдар 2010 жылы Адай жылқысының өнімді бағытында қалыптасқан генеалогиялық құрылымына сүйене отырып: «Есполайжирен», «Есполайторы» және «Амандықторы» атты үш зауыттық аталық-іздерін апробациядан өткізген еді (патент №154, 157, 158). Патент иеленушісі "Қазақ мал шаруашылығы және жемшөп өндірісі ғылыми-зерттеу институты" ЖШС (патент №158, 20.09.2010ж.).

**«ҚазМШЖЖӨҒЗИ» ЖШС Басқарма Төрағасының
ғылым жөніндегі орынбасары**

Карымсаков Т.Н.

Эксперт

Нурмаханбетов Д.М.